

Natalia Łukomska

Macedoński imiesłów nieodmienny a polski imiesłów przysłówkowy uprzedni. Czy brak symetrii formalnej stanowi przeszkodę w przekładzie?

Postscriptum Polonistyczne nr 1(19), 99-116

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

NATALIA ŁUKOMSKA
Uniwersytet św. św. Cyryla i Metodego
Skopje

Macedoński imiesłów nieodmienny
a polski imiesłów przysłówkowy uprzedni.
Czy brak symetrii formalnej
stanowi przeszkodę w przekładzie?

Wstęp

Przedmiotem niniejszego artykułu jest próba wskazania możliwości przekładu konstrukcji z polskimi imiesłowami przysłówkowymi uprzednimi na język macedoński, który – jak wiadomo – nie ma odpowiedniego ekwiwalentu imiesłowowego.

W pierwszej części moich rozważań omówię jedyny imiesłów nieodmienny występujący w języku macedońskim, tj. *glagolski prilog*, przedstawiając pokrótce stan badań nad jego semantyką i składnią. Posłuży mi to jako punkt wyjścia do analizy porównawczej imiesłowów przysłówkowych w języku polskim i macedońskim, zawartej w drugiej części tekstu.

W opisie składniowym i semantycznym fraz imiesłowowych w obu językach odwołuję się przede wszystkim do zjawiska synonimii syntaktycznej. W celu jego ujawnienia zastosuję test substytucji¹, tj. podstawiania ekwiwalentów pozycyjnych w miejsce frazy imiesłowowej. Polski materiał wyjściowy wykorzystany w analizie porównawczej ekscerpowałam z dzieła Brunona Schulza *Sklepy cynamonowe* (zob. Schulz 2006), natomiast macedońskie realizacje pol-

¹ W artykule korzystam z zasad substytucji zaproponowanych przez Krystynę Bojalkowską dla opisu składniowego nieodmiennych imiesłowów polskich (Bojalkowska 2010).

skich konstrukcji imiesłowowych użytych przez pisarza pochodzą z przekładu autorstwa Lidii Tanuszewskiej (por. Шyлл 2011).

Imiesłów nieodmienny (mac. *глаголски прилог*) w języku macedońskim

Glagolski prilog we współczesnym języku macedońskim kontynuuje staro-cerkiewno-słowiańską formę imiesłowu czynnego czasu teraźniejszego (por. Koneski 1982). Tworzony jest od czasowników niedokonanych poprzez dodanie morfemu *-jku*, np. *чумажку, носејку, нејку*.

Język macedoński dysponuje tylko jednym imiesłowem przysłówkowym w przeciwieństwie do innych języków słowiańskich, w których przeważnie istnieją formy imiesłowowe kontynuujące prasłowiański imiesłów czynny czasu teraźniejszego (w języku polskim jest to imiesłów przysłówkowy współczesny) oraz imiesłów czynny czasu przeszłego (w polszczyźnie jest to imiesłów przysłówkowy uprzedni), por. pol. *robiąc, zrobivszy*, ros. *чумая, нануцав, s./ch. пішучі, зapeвav(ш)*.

Składnia

Macedoński imiesłów, podobnie jak polski, „blokuje pozycję syntaktyczną pierwszego, nominatywnego argumentu (...), natomiast w stosunku do pozostałych wyrażen argumentowych zachowuje rekcję *verbum finitum*” (Topolińska 2007, 25), co oznacza, że imiesłów przysłówkowy jako forma czasownika ma zdolność tworzenia jednostek składniowych, konotując tyle podrzędników, ile konotuje czasownik, od którego imiesłów pochodzi. Nie otwiera natomiast pozycji dla frazy nominalnej w mianowniku.

Glagolski prilog w składni macedońskiej traktowany jest jako tzw. kondensator (mac. кондензатор), który mimo że nie posiada charakterystyk predykatu, może przekazywać informację zdaniową (Koneski 1989, 103; Feleszko, Spasow 1988, 106). Wyjaśnia to Zuzanna Topolińska, która transformy z imiesłowem przysłówkowym traktuje jako „zredukowaną formę jednego ze zdań składowych”. Transforma taka „może modyfikować hierarchię komunikatywną struktury semantycznej” (Topolińska 2007, 23). Podobne podejście prezentują niektóre polskie opracowania, w których konstrukcje

z imiesłowami nazywane są „skrótami podrzędnymi”, „skrótami zdania-imi przysłówkowymi” czy „skrótami składniowymi”².

Macedońska konstrukcja syntaktyczna z imiesłowem, podobnie jak polska, nie może samodzielnie tworzyć zdania, tj. zawsze wymaga nadrzędnika. W związku z tym, według macedońskich badaczy, fraza imiesłowowa jest ekwiwalentem zdania składowego w zdaniu złożonym. Kiril Koneski zauważa, że „сложената реченица со глаголски предикати во компонентите и сложената синтаксичка структура со глаголскоприлошки кондензатор пренесуваат најмалку две предикативни содржини” (Koneski 1989, 103)³. Zaznacza przy tym, że wśród różnych zdań złożonych, które klasyfikowane są na podstawie wykładników formalnych, tj. spójników, tylko niektóre podlegają kondensacji. Utrudnia to określenie ekwiwalencji semantycznej transformy w stosunku do zdania nadrzędnego. Zdarza się więc, że frazy imiesłowowe w obrębie zdania złożonego mogą być interpretowane dwojako, np.:

mac. *Уште не беа седнале, а еден келнер дотрча до нив покапувајќи ги да порачаат пиење* (→ *за да ги покани* lub *и ги покани*).

pol. *Jeszcze nie usiedli, a podbiegł do nich kelner, proponując im, żeby zamówili coś do picia* (→ *żeby im zaproponować* lub *i zaproponował im*).

Na wieloznaczność konstrukcji imiesłowowych konstytuowanych przez *glagolski prilog* zwraca również uwagę Germanija Szoklarowa-Ljorowska, według której „глаголскиот прилог најчесто изразува само една релација, но има ситуации, во кои тој покрива повеќе релации. Во истата конструкција оваа форма може да биде толкувана како дел од составна реченица, односно како зависен дел на: временска, причинска, последишна и условна реченица”⁴ (Szoklarowa-Ljorowska 1988, 124). Podobnie o konstrukcjach imiesłowowych w porównaniu z polskimi i serbsko-chorwackimi wypowiadają się Kazimierz Feleszko i Ljudmil Spasow, wskazując na ich funkcjonalną ekwiwalencję, gdy idzie o wyrażanie stosunków,

² Szerzej na ten temat: Bojałkowska 2010, 30.

³ „zdanie złożone z predykatami w zdaniach składowych i złożona struktura syntaktyczna z kondensatorem imiesłowowym przenoszą co najmniej dwie predykatywne treści” – tłum. N.Ł.

⁴ „glagolski prilog najčešće izražava jednu relaciju, ali su situacije, u kojima pokriva on više relacija. U toj istoj konstrukciji forma ta može biti razumijana kao rečenica složena, tj. kao rečenica podrjedna: vremenska, uzročna, posljedna i uvjetna” – tłum. N.Ł.

które tradycyjne opisy określały jako relację czasu, celu, sposobu, przyzwolenia itd. (por. Feleszko, Spasow 1988, 106–107).

K. Koneski daje przegląd ekwiwalentów zdaniowych frazy imiesłowowej, wyliczając zastępowane typy zdań oraz związane z nimi spójniki. Oto jego najważniejsze ustalenia:

(1) Fraza imiesłowa może być przekształcana na zdanie złożone współrzędnie łączne ze spójnikiem *u* (*u npumoa*), w którym mamy do czynienia z jednoczesnością (paralelnością) akcji wyrażonej imiesłowem i czasownikiem w formie osobowej, np.:

mac. *Професорот Неро ги чека своите студенти – чукајќи по масата, како да ги брзи на прсти* (→ и при тоа чука по масата).

pol. *Profesor Nero czeka na swoich studentów, stukając w stół, jakby ich liczył na palcach* (→ i przy tym stuka w stół).

Jednoczesność wynika tu z użycia dwóch czasowników o takim samym aspekcie (*stukać* i *liczyć* to czasowniki niedokonane).

Tutaj mieszczą się również konstrukcje, w których imiesłów nieodmienny pochodzi od czasownika niedokonanego derywowanego od dokonanego, a orzeczenie w drugim zdaniu składowym jest czasownikiem dokonanym, np.:

mac. *Bojan vлезe во колибата, задржувајќи се таму десетина минути* (→ и се задржа таму).

pol. *Bojan wszedł do chaty, zatrzymując się tam około dziesięciu minut* (→ i zatrzymał się tam).

Według Koneskiego tego typu przykłady dowodzą, że w konstrukcjach wyrażających jednoczesność (paralelność) warunkiem transformacji jest zgodność aspektu danego imiesłowu i czasownika zdania nadrzędnego (por. Koneski 1989, 105).

W sytuacjach, gdy mamy do czynienia z niezgodnością aspektów, a *glagolskiej prilog* realnie wyraża swoje niedokonane znaczenie aspektowe, oznacza on okoliczność, która określa podmiot w momencie realizowania przez niego czynności wyrażonej predykatem, np.:

mac. *Го остави шишето и брзо им појде во пресрет, запетлувајќи ја патем мантијата* (→ и при тоа ја запетлуваше).

pol. *Zostawił butelkę i szybko ruszył im naprzeciw, zapinając po drodze płaszcz*
(→ i przy tym zapinał).

Wówczas konstrukcja z imiesłowem poprzedza zdanie zawierające predykat:

mac. *Браниејќи ја устата, Бундале проговори.*

pol. *Wycierając usta, Bundale przemówił.*

(2) Gdy znaczenie leksykalne czasownika interpretowane jest jako sposób wykonania czynności, konstrukcja imiesłowowa może być parafrazowana na zdanie okolicznikowe sposobu wprowadzone przez połączenie *co* + *злаголка именка* (z + rzeczownik odczasownikowy), np.

mac. *Капитаном му пристапи, тетеравејќи се* (→ *co тетеравење*).

pol. *Kapitan zbliżył się do niego, chwając się* (→ *z chwianiem⁵).

(3) Zdarzają się sytuacje, w których fraza imiesłowowa wyraża fakt umożliwiający wykonanie czynności określonej predykatem. Do tej grupy należą konstrukcje, które w parafrazie wprowadzane są przez syntagmę *co тоа што, на тој начин што* (przez to, że, w ten sposób, że), np.

mac. *Бранејќи ја слободата на творецот, испловевме на отвореното море* (→ *co тоа што ја браневме, на тој начин што ја браневме*).

pol. *Broniąc wolności twórcy, wypłynęliśmy na otwarte morze* (→ przez to, że broniliśmy; w ten sposób, że broniliśmy).

(4) Badacz wskazuje również na znaczenie celowe konstrukcji z macedońskim imiesłowem, np.

mac. *Момчето си го стави прстот на устата, давајќи му до знаење на својот соговорник дека средбата меѓу нив треба да остане во најстрога тајна* (→ *за да му даде*).

pol. *Chłopiec położył palec na ustach, dając do zrozumienia swojemu rozmówcy, że ich spotkanie powinno pozostać największą tajemnicą* (→ *żeby dać do zrozumienia*).

⁵ W tym przypadku w języku polskim konstrukcja z wyrażeniem przyimkowym nie jest możliwa, gdyż od czasownika *chwąć się* nie można utworzyć odślownika, w pełni uprawniona natomiast byłaby konstrukcja z przysłówkiem *chwając się*, określającym sposób poruszania się.

(5) Relatywnie często *glagolski prilog* używany jest jako predykatywne określenie czasu, a jego parafrazą jest zdanie złożone podrzędnie ze spójnikami *додєка*, *кога* (procesy paralelne) czy *откако* (uprzedniość). Kiedy oba czasowniki w zdaniu złożonym mają aspekt niedokonany i wyrażają jednoczesne, paralelne procesy, przy transformacji wprowadza się spójnik *додєка*, np.:

mac. *Тогаш, педєјќи ја куката, дупи и си noneваше* (→ *додєка ја редеше*).

pol. *Wtedy, porządkując dom, nawet sobie podśpiewywał* (→ podczas gdy porządkował).

Gdy zaś predykat ma postać czasownika dokonanego i oznacza czynność momentalną wykonywaną podczas trwania czynności określonej imiesłowem, stosowane są spójniki *додєка* i *кога*, np.:

mac. *Чекajќи на следниот воз, јас се поднапих* (→ *додєка чекав*).

pol. *Czekając na następny pociąg, trochę się upilem* (→ podczas gdy czekałem).

mac. *Минувајќи покрај поетот, му се насмевна* (→ *кога минуваше*).

pol. *Mijając poetę, uśmiechnął się do niego* (→ kiedy mijał).

Zazwyczaj imiesłów, który w parafrazie oddaje się czasownikiem dokonanym, oznacza uprzedniość danego zdarzenia w stosunku do zdarzenia wyrażonego predykatem i używa się wówczas spójnika *откако* lub *кога*. Konstrukcja imiesłowowa wyprzedza w porządku liniowym zdanie nadrzędne, np.

mac. *Грижливо затворајќи ја вратата, се врати во колибата* (→ *откако ја затвори*).

pol. *Zamykając starannie drzwi, wrócił do chaty* (→ *gdy zamknął*)⁶.

mac. *Здогледувајќи го лебот во неговите раце, додаде* (→ *кога го здогледа*),

pol. *Zauważając chleb w jego rękach, dodał* (→ *kiedy zauważył*).

Koneski zauważa, że:

⁶ Polskie kryteria poprawnościowe wykluczają takie konstrukcje ze względu na obecność w systemie gramatycznym polszczyzny imiesłowu przysłówkowego uprzedniego. Poprawne polskie zdanie brzmiałoby: *Zamknawszy starannie drzwi, wrócił do chaty* (→ *kiedy zamknął drzwi, po zamknięciu drzwi*).

глаголскиот прилог, како единствена глаголскоприлошка форма во македонскиот јазик, ги презема функциите на глаголскиот прилог на минатото време (т.е. на минатниот глаголски прилог) кои тој примарно ги изразува во словенските јазници што имаат две глаголскоприлошки форми⁷.

(6) Macedoński imiesłów przysłówkowy używany jest także jako predyktywne określenie przyczyny (parafrazowane przy użyciu spójnika *bidejki* bądź za pomocą frazy *od toa што*), np.:

mac. *He можејќи да истрае тој го фати првиот утрински воз...* (→ бидејќи не можеше).

pol. *Nie mogąc wytrzymać, złapał pierwszy poranny pociąg...* (→ ponieważ nie mógł wytrzymać).

(7) Rzadziej natomiast przy transformacji pojawiają się zdania warunkowe. Imiesłów określa wówczas warunek, od którego zależy realizacja akcji wyrażonej predykatem, np.:

mac. *Postępuvajќи така, ние ќе се ослободиме од грешките* (→ ако постапуваме така).

pol. *Postępując w ten sposób, uwolnimy się od błędów* (→ jeśli będziemy postępować w ten sposób).

(8) Sporadycznie *glagolski prilog* może być użyty również w celu wyrażenia przyzwolenia, np.:

mac. *He престанувајќи да бидам биолог, станав теолог* (→ како не престанав).

pol. *Nie przestając być biologiem, zostałem teologiem* (→ mimo że nie przestałem).

Z ustaleń Koneskiego wynika więc, że konstrukcja konstytuowana przez *glagolski prilog* może być interpretowana jako zdanie współrzędne łączne lub

⁷ „glagolski prilog, będąc jedyną formą imiesłowu przysłówkowego w języku macedońskim, przejął funkcje imiesłowu przysłówkowego czasu przeszłego (tj. imiesłowu przysłówkowego uprzedniego), które wyraża on prymarnie w innych językach słowiańskich posiadających dwie formy imiesłowu przysłówkowego” – tłum. N.Ł.

podrzedne okolicznikowe: czasu, sposobu, przyczyny, warunku i przyzwolenia. W tym względzie współczesny literacki język macedoński nie wykazuje istotnych różnic w zakresie składni konstrukcji imiesłowowych w stosunku do innych języków słowiańskich⁸.

Ciekawe stanowisko prezentuje Z. Topolińska, uznając transformy z imiesłowem przysłówkowym za „zredukowaną formę jednego ze zdań składowych”, która „może modyfikować hierarchię komunikatywną struktury semantycznej, której podstawową, maksymalnie eksplicytną realizację stanowi zdanie złożone” (Topolińska 2007, 23). Badaczka ogranicza jednak zakres możliwych transformacji do konstrukcji wyrażających relację temporalną i/lub kauzatywną, zaznaczając, że „prymarną, eksplicytną formą wyrażenia takiej relacji może być i jest bardzo często zdanie złożone konstytuowane przez asocjatywny predykat koniunkcji”, czyli struktura współrzędna ze spójnikiem *i* (Topolińska 2007, 23).

Podstawową różnicą między rozpatrywanymi językami jest to, że wszystkie opisane funkcje w języku macedońskim wyrażane są przez jeden imiesłów przysłówkowy, tj. *glagolski prilog*, który formalnie tworzony jest od czasowników niedokonanych. W przypadku, gdy przejmuje on funkcje imiesłowu czasu przeszłego, neutralizuje się jego znaczenie aspektowe (Koneski 1989, 115). Blaže Koneski zauważa, że użycie imiesłowu w znaczeniu uprzedniości „надоместува немањето на форми за глаголки прилог од свршените глаголи” (Koneski 1982, 448)⁹.

Czas względny

Charakter jednoczesności akcji uwarunkowany jest gramatycznie. Określony jest zarówno przez wartość aspektową, jak również leksykalne znaczenie czasownika-predykatu (zob. Koneski 1989, 100–101). Możliwe są dwie

⁸ Do przekształcania konstrukcji imiesłowowych na różne rodzaje zdań odwołują się także polskie opracowania poprawnościowe (por. Buttler 1986; Jadacka 2006), powtarzając za Klemensiewiczem tezę o stosunku podrzędności frazy imiesłowowej względem zdania nadrzędnego, a mianowicie sąd, że „funkcją komunikatywną oznajmienia imiesłowowego mieści się wśród rodzajów, któreśmy poznali w opisie podrzędnego wypowiedzenia okolicznikowego: rozpoznać je można, przekształcając oznajmienie imiesłowowe na komunikatywnie równoważne zdanie lub oznajmienie i ustalając stosunek, który wtedy zajdzie między nim a wypowiedzeniem zespolonym” (Klemensiewicz 1969, 102).

⁹ „rekompensuje nieobecność formy imiesłowów przysłówkowych od czasowników dokonanych” – tłum. N.Ł.

sytuacje, a mianowicie: dwie akcje dzieją się jednocześnie (paralelnie) lub akcja wyrażona imiesłowem poprzedza akcję wyrażoną predykatem bądź następuje po niej. Z pierwszą sytuacją mamy do czynienia, gdy obie formy (imiesłów i czasownik-predykat) mają aspekt niedokonany. Kiedy czasownik-predykat ma aspekt dokonany, jednoczesność odnosi się do jednego momentu (fragmentu) trwania akcji wyrażonej imiesłowem. Upředniość akcji pojawia się wtedy, gdy imiesłów znajduje się w pozycji przed dokonanym czasownikiem-predykatem (imiesłów parafrazowany jest czasownikiem dokonanym). Z kolei następstwo akcji ma miejsce w przypadku, gdy *glagolski prilog* jest w postpozycji w stosunku do czasownika-predykatu (imiesłów parafrazowany jest czasownikiem dokonanym). O relacjach czasowych (целосна едновременост, делумна едновременост, претходност, последователност¹⁰) w konstrukcjach składniowych z macedońskim odpowiednikiem imiesłowu współczesnego pisze Szoklarowa-Ljorowska, która podobnie jak Bojalkowska (por. Bojalkowska 2010, 51–55) zauważa, że:

конструкциите коишто изразуваат временски односи, ако исполнуваат извесни услови, можат да се трансформираат во друг вид конструкции (...) и тогаш, наместо временскиот однос како централен, на прв план избива: условниот, причинско-последичниот, допусниот однос. Но ова, во никој случај, не значи дека временската релација се исклучува, туку само тоа дека таа се потписнува на втор план¹¹ (Szoklarowa-Ljorowska 1990, 114).

Macedońskie ekwiwalenty pozycyjne i semantyczne polskiego imiesłowu przysłówkowego upředniego

Jak już wspomniano na wstępie, polski imiesłów przysłówkowy upředni nie ma swojego bezpośredniego odpowiednika w języku macedońskim. Tłumacz zmuszony jest do użycia innej konstrukcji jak najpełniej oddającej relacje semantyczne polskiego oryginału. W tej części artykułu omówię ma-

¹⁰ „całkowita jednoczesność, częściowa jednoczesność, upředniość, następcość” – tłum. N.Ł.

¹¹ „konstrukcje, które wyrażają relacje czasowe, jeśli spełniają określone warunki, mogą się transformować na inny typ konstrukcji (...) i wtedy, zamiast relacji czasowej jako centralnej, na pierwszy plan wysuwa się: warunkowa, przyczynowo-skutkowa, przyzwolenia. To jednak w żadnym wypadku nie oznacza wykluczenia relacji czasowej, lecz jedynie jej zepchnięcie na drugi plan” – tłum. N.Ł.

cedońskie realizacje polskiego imiesłowu przysłówkowego uprzedniego w macedońskim przekładzie *Sklepów cynamonowych*. Aby ocenić, czy konstrukcje stosowane przez tłumacza są ekwiwalentami pełniącymi tę samą funkcję co imiesłów zakończony na *-wszy* lub *-wszy*, należy przyjrzeć się znaczeniu polskich konstrukcji konstytuowanych przez ten imiesłów.

Temporalne użycia fraz imiesłowowych zakończonych na *-wszy/-wszy*
w języku polskim i ich ekwiwalenty w języku macedońskim

Relacją temporalną wnoszoną przez frazy z imiesłowem na *-wszy/-wszy* jest najczęściej uprzedniość, co wynika z ich wartości czasu względnego (por. Bojałkowska 2010, 203).

Podobnie jak w przypadku fraz konstytuowanych przez imiesłów przysłówkowy współczesny, również konstrukcje z imiesłowem przysłówkowym uprzednim można podzielić na dwie grupy, tj. takie, których ekwiwalentami pozycyjnymi w procesie substytucji są struktury współrzędne, oraz takie, w miejsce których można podstawić struktury podrzędne.

Struktury współrzędne

W badanym materiale nie pojawiają się konstrukcje imiesłowowe, których jedynym ekwiwalentem byłyby struktury współrzędne. Wydaje się, że taka sytuacja zdarza się rzadko, co potwierdza także Bojałkowska, według której w przypadku konstrukcji z imiesłowem uprzednim „możliwość podstawienia członu współrzędnego (...) jako jedynego rodzaju ekwiwalentu ma miejsce w odniesieniu do niewielkiej ilości przykładów i w zasadzie ogranicza się do kilkunastu jednostek leksykalnych (...)” (Bojałkowska 2010, 226). Jako przykłady badaczka podaje konstrukcje typu: *Skonała za chwilę, nie wymówiwszy ani słowa* – *Nie wymówiła ani słowa i skonała za chwilę*; *Nie odzyskał przytomności, zmarł w szpitalu (...)* – *Nie odzyskał przytomności i zmarł w szpitalu (...)*. Frazy imiesłowowe mogą być w nich substytuowane przy użyciu spójnika współrzędnego, a przy tym nie można o nie zapytać *kiedy?*, co wyklucza je ze zbioru ekwiwalentów podrzędnych.

Struktury podrzędne

Wszystkie przykłady w analizowanym materiale są konstrukcjami, które można substytuować przez ekwiwalenty podrzędne, tj. frazy przyimkowo-nominalne złożone z przyimka *po* oraz rzeczownika odczasownikowego

w miejscowniku, por. (1), a także frazy zdaniowe wprowadzane zaimkami *kiedy, gdy, jak*, por. (2) i (3). W przypadku tych ostatnich w celu uwydatnienia relacji uprzedniości w procesie substytucji Bojałkowska postuluje rozszerzenie podstawianych fraz podrzędnych o fakultatywny korelat *po tym*. W języku macedońskim w związku z brakiem odpowiedniego imiesłowu znaczenie uprzednie polskich konstrukcji imiesłowowych najlepiej oddaje spójnik *откако*¹² w połączeniu z formą finitywną czasownika.

(1)

pol. **Zszedłszy** na parkiety salonu, (...) **spozstrzegłem** (...). (BSch, 47)

→ **po zejściu** na parkiety salonu **spozstrzegłem**...

mac. **Откако се спушти** на паркетот од салониот, (...) **сфрмив** (...). (БIII, 92)

(2)

pol. (...) **obudziwszy się** *ze snu późno w nocy*, **ujrzałem** go (...). (BSch, 14)

→ **po tym jak/kiedy/gdy obudziłem się** *ze snu późno w nocy*, **ujrzałem** go...

mac. (...) **откако се разбудив** од сон доцна во ноќта, го **видав** (...). (БIII, 23)

(3)

pol. **Uszedłszy** parę kroków, **spozstrzegłem**, *że jestem bez płaszcza*. (BSch, 43)

→ **po tym jak/kiedy/gdy uszedłem** parę kroków, **spozstrzegłem**, *że jestem bez płaszcza*.

mac. **Откако направив** неколку чекори, **забележав** дека сум без палто. (БIII, 84)

Mimo że konstrukcja ze spójnikiem *откако* jest dość typowa, wśród zebranych przykładów pojawia się ona zaledwie cztery razy.

Zamiast spójnika *откако* można również użyć spójnika temporalnego *кога* ‘kiedy’, który nie sygnalizuje jednak wyraźnie relacji czasowych¹³, pod-

¹² W słowniku macedońsko-polskim jako polskie odpowiedniki spójnika *откако* podano: *odkąd, jak tylko* (zob. Pianka, Topolińska, Vidoeski 1990, 169). Z kolei Zoze Murgoski objaśnia go m.in. tak: „во периодот подоцна од; по или кога нешто завршило”, czyli „w okresie późniejszym niż; po czymś lub gdy coś się skończyło” – tłum. N.L. (zob. Murgoski, red., 2005, 526).

¹³ Polski zaimek *kiedy* może odnosić się do relacji czasowych uprzedniości, równoczesności oraz relacji innego typu (zob. m.in. Bojałkowska 2010, 157).

czas gdy *откако* jest ewidentnym wykładnikiem relacji uprzedniości lub następstwa. Przykład ze spójnikiem *кога* w analizowanym tekście pojawia się tylko raz:

- (4)
 pol. (...) **wszedłszy** raz w niewłaściwą sień i na niewłaściwe schody, dostawało się
zazwyczaj w prawdziwy labirynt obcych mieszkań (...). (BSch, 13)
 → **po wejściu** raz w niewłaściwą sień i na niewłaściwe schody do-
 stawało się zazwyczaj w prawdziwy labirynt obcych mieszkań
 mac. **Кога** веќе еднаш **ќе се влезе** во погрешен влез на погрешни скали,
обично се наоѓаш во вистински лавиринт од туги станови (...). (БШ, 21)

Użycie obu spójników w konkretnych sytuacjach wydaje się nieprzypadkowe. Specjalne znaczenie zaimkowi *кога* (*kiedy*) przypisuje Z. Topolińska, która zwraca uwagę na to, że:

o ile w wypadku *откако* mamy do czynienia z następstwem dwu komunikatywnie równoważnych czynności, (...) *кога* pojawia się w wypadku, gdy czynność uprzednia stoi wyraźnie niżej w hierarchii komunikatywnej, wyznacza jedynie punkt w czasie, po którym następuje czynność zdania matrycowego i otwiera drogę dla tej czynności (Topolińska 2007, 42).

Możliwość dwojakiej substytucji

W przypadku zdań z imiesłowem uprzednim istnieje możliwość podwójnej interpretacji. Należy zwrócić uwagę, że większość wypowiedzeń konstytuowanych przez imiesłów zakończony na *-wszy/-wszy*, których ekwiwalentem pozytywnym jest struktura podrzędna wprowadzana przez zaimki *kiedy*, *gdy*, *jak*, może być z powodzeniem substytuowana przez struktury ze współrzednym spójnikiem *i* (także *a następnie*). Przy tego typu konstrukcjach nie bez znaczenia jest jednak szyk. Jak stwierdza Bojalkowska, czasownik w formie finitywnej, będący odpowiednikiem imiesłowu, powinien „znajdować się w pozycji pierwszego linearnie składnika, musi więc być usytuowany przed spójnikiem” (Bojalkowska 2010, 222–223). Sytuację tę obrazują możliwe substytucje przykładów (1)–(3):

- (1') **Zszedłem** na parkiety salonu **i** (...) **sposzrzegłem** (...).
 (2') (...) **obudziłem się** *że snu późno w nocy* **i ujrzałem** go (...).
 (3') **Uszedłem** parę kroków **i sposzrzegłem**, *że jestem bez płaszcza*.

Inne typy znaczeń fraz z imiesłowem na -wszy/-wszy w języku polskim
i ich ekwiwalenty w języku macedońskim

Konstrukcje zawierające imiesłów przysłówkowy uprzedni oprócz temporalnej relacji uprzedniości mogą sygnalizować także dodatkowe relacje semantyczne. Najczęściej są one również wykładnikiem przyczyny. O częstym współwystępowaniu relacji czasowej i przyczynowej pisze m.in. Zygmunt Saloni, wyjaśniając, że pojęcia następstwa czasowego oraz przyczyny i skutku są sobie bliskie z semantycznego punktu widzenia, ponieważ przyczynę i skutek można zdefiniować jako „regularne następstwo w czasie dwóch zjawisk” (za: Bojalkowska 2010, 229).

Mimo że spośród możliwych typów znaczeń relacja przyczynowa wydaje się najnaturalniejsza i dlatego zapewne występuje najczęściej (zob. Bojalkowska 2010, 229), w badanym materiale odnotowałam tylko jeden przykład, w którym oprócz relacji uprzedniości można by dopatrzeć się także znaczenia przyczynowego:

(5)

pol. *Przyjrząwszy się bacznie jednemu z budynków, doszedłem do przekonania (...).* (BSch, 44)

mac. *Внимателно загледувалки се во една од зградбите, се убедив (...).* (БШ, 87)

Wśród analizowanych przykładów odnalazłam również jedną konstrukcję, której poza temporalną relacją uprzedniości można przypisać dodatkowo relację warunkową:

(6)

pol. *Stanąwszy nogą na desce, rzuconej, jak most, przez kałużę, mógł więzieln podwórza w poziomej pozycji przecisnąć się przez szparę (...).* (BSch, 37)

mac. *Застанувалки со нога на итицата, фрлена како мост преку вирот, затвореникот на дворот можеше во вертикална позиција да се протне низ процепот (...).* (БШ, 71)

W przytoczonych przykładach zastanawia użycie macedońskiego imiesłowu nieodmiennego, który zwykle stanowi bezpośredni ekwiwalent polskiego imiesłowu na -ąc. Sytuacja ta wymaga odrębnego opisu.

Glagolski prilog jako ekwiwalent pozycyjny i semantyczny
polskich konstrukcji z imiesłowem uprzednim

Niesymetryczność formalna polszczyzny i języka macedońskiego w zakresie form imiesłowowych, będąca punktem wyjścia podjętych rozważań, szczególnie daje się we znaki tłumaczom w przypadku przekładu konstrukcji konstituowanych przez polski imiesłów przysłówkowy uprzedni. Tłumacz mierzący się ze wspomnianą asymetrią musi sięgać po inne konstrukcje, dbając jednak o to, by wyrażały one te same relacje semantyczne, co frazy imiesłowowe w języku polskim.

Jak wspomniałam już wcześniej, najbliższym odpowiednikiem semantycznym polskiego imiesłowu przysłówkowego uprzedniego w języku macedońskim jest konstrukcja z frazą zdaniową podrzędną wprowadzaną przez spójnik *откако* (będący wykładnikiem temporalnej relacji uprzedniości lub następcości), konstituowaną przez formę finitywną czasownika, od którego w języku polskim derywowany jest imiesłów, przy czym czasownik ten jest dokonany i zgadza się pod względem czasu, osoby i liczby z formą finitywną nadrzędnika. Mimo to najczęstszym ekwiwalentem polskiego imiesłowu uprzedniego w przekładzie dzieła Schulza na język macedoński jest imiesłów zakończony na *-jku*, który tradycyjnie uważany jest za ekwiwalent formalny polskiego imiesłowu przysłówkowego współczesnego, zob.:

(7)

- pol. **Pochłonawszy** ich, wicher na chwilę przycichł. (BSch, 61)
→ **Po tym jak ich pochłonał**, wicher na chwilę przycichł.
mac. **Лапнувајќи** ги, виорот за момент се стивна. (БШ, 122)
→ **Połykając** ich, wicher na chwilę przycichł.

(8)

- pol. **Przekroczywszy** pewien punkt napięcia, przyływ zatrzymuje się i cofa (...). (BSch, 55)
→ **Po przekroczeniu** pewnego punktu napięcia przyływ zatrzymuje się i cofa.
mac. **Пречекорувајќи** извесна точка на напнатост, плимата запира и се повлекува (...). (БШ, 110)
→ **Przekraczając** pewien punkt napięcia, przyływ zatrzymuje się i cofa.

(9)

- pol. **Stanąwszy** w drzwiach, załamała ręce nad fetorem (...). (BSch, 20)
→ **Po tym jak stanęła** w drzwiach, załamała ręce nad fetorem.

mac. **Стоејќи** на врата, почна да ги крши рацете од преата (...). (БIII, 37)
→ **Stojąc** w drzwiach, zaczęła załamywać ręce nad fetorem.

Pewną wątpliwość w przykładach (7)–(9) może budzić fakt, że ze względu na możliwość utworzenia imiesłowu przysłówkowego współczesnego od czasowników niedokonanych konstrukcje macedońskie nie oddają jednak znaczenia oryginału. Na pewno neutralizują relacje czasowe, ale przy tym pozwalają zachować hierarchizację czynności. W przykładzie (7) w polskim tekście wiatr przycicha po pochłonięciu kogoś, natomiast w macedońskim tłumaczeniu wydaje się, że przycicha w trakcie pochłaniania. To samo przesunięcie semantyczne dotyczy kolejnych dwu przykładów. W zdaniu (8) w oryginale przyływ zatrzymuje się i cofa dopiero po przekroczeniu pewnego punktu napięcia, natomiast w przekładzie na język macedoński przyływ zatrzymuje się w momencie przekraczania tego punktu.

Macedońskie konstrukcje z imiesłowami bywają wieloznaczne. Również w języku polskim zdarzają się sytuacje, kiedy mamy do czynienia z dwoma czynnościami zakończonymi przez ten sam podmiot w przeszłości lub przyszłości. Forma osobowa czasownika dokonanego zostaje wówczas zastąpiona imiesłowem współczesnym opartym na temacie odpowiadającego mu semantycznie czasownika niedokonanego. Przekształcenie to następuje na płaszczyźnie formalnej, nie zaś semantycznej (por. Wróbel 1975, 36–37; Bojalkowska 2010, 190).

Biorąc pod uwagę wysoką frekwencję macedońskiego imiesłowu nieodmiennego jako ekwiwalentu polskiego imiesłowu przysłówkowego uprzedniego w analizowanym materiale, można przypuszczać, że macedoński *glagolski prilog* ma znacznie szerszy zakres użycia i pojemniejsze znaczenie. Przejął bowiem semantyczne funkcje imiesłowu czasu przeszłego. Badacze macedońscy zaznaczają, że imiesłów, który przy parafrazie wyrażony jest czasownikiem dokonany wyprowadzonym od semantycznie odpowiadającego mu czasownika niedokonanego, oznacza uprzedniość danego zdarzenia w stosunku do zdarzenia wyrażonego w nadrzędniku, a jego ekwiwalentem znaczeniowym jest właśnie fraza podrzędna wprowadzana przez spójniki *откако* lub *кога*. W takiej sytuacji konstrukcja imiesłowowa wyprzedza w porządku linearnym zdanie nadrzędne (zob. Koneski 1989, 110). Macedoński imiesłów nieodmienny użyty w przykładach (7)–(9) w miejsce polskiego imiesłowu uprzedniego można więc w procesie substytucji zastąpić spójnikiem *откако*, wprowadzającym strukturę podrzędną, lub strukturą przyimkowo-nominalną z przyimkiem *но, после* (pol. *po*):

- (7ⁿ) **Откако ги лапна**, виорот за момент се стипа.
- (8ⁿ) **Откако ќе пречекори / по пречекорувањето** извесна точка на напнатост, плимата запира и се повлекува (...).
- (9ⁿ) **Откако застава** на врата, почна да ги крши рацете од реата (...).

Zakończenie

Jak zaznaczono na wstępie, problemy związane z tłumaczeniem polskich konstrukcji z imiesłowem nieodmiennym na język macedoński wynikają z faktu, że w polszczyźnie funkcjonują dwa imiesłowy przysłówkowe, tj. współczesny (zakończony na *-ac*) i uprzedni (zakończony na *-wszy/-wszy*), podczas gdy w języku macedońskim istnieje jedynie imiesłów współczesny, tzw. *glagolski prilog* (zakończony na *-jku*). W obu językach imiesłowy nieodmienne są przede wszystkim wykładnikami relacji temporalnej: równoczesności lub uprzedniości. Jednak ze względu na wskazaną niesymetryczność tłumacz, który mierzy się z przekładem, musi dobrać środki językowe najlepiej oddające zróżnicowane funkcje polskich imiesłowów.

Zakresy znaczeniowe opisywanych (polskich i macedońskich) form imiesłowowych pokrywają się, co potwierdzają analizy polegające na podstawianiu w miejsce konstytuowanych przez nie fraz ich ekwiwalentów pozycyjnych, którymi dla obu języków są struktury współrzędne wprowadzane przez spójnik *i*, struktury podrzędne wprowadzane przez spójniki *kiedy*, *gdy* itp. oraz struktury przyimkowo-nominalne typu *podczas*, *w czasie*, *po* + *odstawnik*. Prócz temporalnej relacji równoczesności (pełnej lub częściowej) oraz uprzedniości w przypadku niektórych konstrukcji ujawniają się także dodatkowe znaczenia, wskazujące na: przyczynę, warunek, sposób zachodzenia akcji.

Przeprowadzona analiza przekładu prozy Schulza pozwoliła uchwycić typowe strategie tłumaczeniowe stosowane w przekładzie polskiego imiesłowu przysłówkowego uprzedniego na język macedoński. Okazuje się, że imiesłów ten realizowany jest w języku macedońskim na trzy sposoby, a mianowicie poprzez użycie:

- imiesłowu współczesnego zakończonego na *-jku*, co świadczy o rozszerzeniu zakresu semantycznego macedońskiej formy imiesłowowej w związku z brakiem imiesłowu czasu przeszłego;
- struktury podrzędnej wprowadzanej przez spójnik *откако*, będący wykładnikiem uprzedniości (przy czym zaskakuje jego niska frekwencja w przekładzie);

- struktury podrzędnej wprowadzanej przez zaimek *koza*, nieokreślający precyzyjnie relacji czasowych.

Jak widać, brak symetrii formalnej w zakresie rozpatrywanej sytuacji przekładowej nie stanowi w języku docelowym przeszkody, by oddać relacje semantyczne komunikowane przez strukturę wyjściową.

Literatura

- Bojalkowska K., 2008, *Użycie form typu ogładowszy, zjedząc we współczesnym języku polskim*, „Poradnik Językowy”, z. 6.
- Bojalkowska K., 2010, *Opis składniowy imiesłówów przysłówkowych we współczesnym języku polskim*, Toruń.
- Buttler D., Kurkowska H., Satkiewicz H., 1986, *Kultura języka polskiego*, t. 1, *Zagadnienia poprawności gramatycznej*, Warszawa.
- Feleszko K., 1977, *Stosunki temporalne w macedońskim zdaniu podrzędnie złożonym*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. 16.
- Feleszko K., Spasow L., 1988, *Будејќу ѓаолом човек... czyli uwagi na temat macedońskiego БИЛАЕЈЌИ i jego odbioru przez polskich studentów uczących się języka macedońskiego*, „Folia Philologica Jugoslavo-Polonica”, t. 1.
- Jadacka H., 2006, *Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia*, Warszawa.
- Klemensiewicz Z., 1969, *Zarys składni polskiej*, Warszawa.
- Конески Б. (Koneski B.), 1982, *Граматика на македонскиот јазик*, Скопје.
- Конески Б. (Koneski B.), 1986, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје.
- Конески К. (Koneski K.), 1989, *Од синтаксата на глаголскиот прилог во македонскиот јазик*, w: *Годишен зборник на ФАФБК 15*, Скопје.
- Мургоски З. (Murgoski Z.), red., 2005, *Речник на македонски јазик*, Скопје.
- Pianka W., Topolińska Z., Vidoeski B. (Vidoeski B.), 1990, *Македонско-полски, полско-македонски речник*, Скопје.
- Schulz B., 2006, *Sklepy cyantonowe*, Kraków. (BSch)
- Шокларова-Љоровска Г. (Szoklarowa-Ljorowska G.), 1988, *Глаголскиот прилог во македонскиот јазик и неговите еквиваленти во полскиот*, „Folia Philologica Jugoslavo-Polonica”, t. 1.
- Шокларова-Љоровска Г. (Szoklarowa-Ljorowska G.), 1990, *Семантика и синтакса на временските односи во македонскиот јазик во споредба со полскиот јазик*, Скопје.
- Шулац Б. (Schulz B.), 2011, *Продавниците со боја на џимет*, прев. Танушевска Л., Скопје. (БП)
- Topolińska Z., 1998, *Status wtórnych form participii praeteriti activi II od tematu imperfecti we współczesnym standardowym języku macedońskim*, w: *Szcześniak K., Wątróbska H., red., Tematy. Księga jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin Profesora Leszka Moszyńskiego*, Gdańsk.
- Topolińska Z., 2007, *Polski – macedoński. Konfrontacja gramatyczna*, t. 7, *Wokół struktury semantycznej zdania*, Kraków.
- Wróbel H., 1975, *Składnia imiesłówów czynnych we współczesnej polszczyźnie*, Katowice.
- Wróbel H., 1993, *Nietypowe związki formalne w zdaniu pojedynczym*, „Folia Philologica Macedono-Polonica”, t. 2.

Macedonian participle and Polish perfect adverbial participle.
Does the lack of formal symmetry make translation impossible?

The article discusses the possibility of translating Polish sentences with perfect adverbial participle into the Macedonian language where such a participle does not exist. The first part of the article presents the research on semantics and syntax of the Macedonian *glagolski prilog* (participle). The second part of the article compares the adverbial participles in Polish and Macedonian languages. The analyses are based on comparing adverbial participles used in Polish literary texts with their Macedonian equivalents used in translation.

Keywords: perfect adverbial participle, *glagolski prilog*, translation, Macedonian language, equivalency